

Вдовичин І. Я.

*д. п. н., професор, Львівська комерційна академія,
професор кафедри теорії держави і права.*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ПРАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (ЗАСТОСУВАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ)

Ключові слова: *Синергетика, право, свобода, глобалізація, людина.*

Keywords: *Synergy, law, freedom, globalization, human.*

Постановка проблеми. Очевидно, що зміни в житті сучасного суспільства в умовах глобалізації, які виявилися в першу чергу у зростанні кількісних вимірів благополуччя і комфорту та занепаді усталених поглядів у приватній і суспільній поведінці, викликали і певну корекцію щодо поглядів на обмежуючу та контролюючу роль права. Перш за все посилюються сумніви у спроможності усталених нормативістських підходів забезпечувати як безпеку держав від зовнішніх загроз, так і свободу окремої людини. Сучасна людина знову повинна давати відповідь на питання, чи потрібна їй свобода-право обирати власну долю і нести відповідальності за неї. Слушність такого вибору не завжди є очевидною, виходячи з критеріїв матеріального благополуччя у найближчому персональному майбутньому. У той час як певні зобов'язання потребують обмеження і самообмеження у сьогоднішні. Небезпеку становить як свавілля, чи то особи, чи то суб'єктів влади, так і надмірна регламентація, обмежуючи, а то й зводячи нанівець ефективність людської діяльності. Виникає потреба у правотворенні, спроможному дати відповідь на проблему, поставлену сучасним етапом цивілізаційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології, як і застосування безпосередньо синергетичного підходу привертають значну увагу, і відповідно відображені у багатьох публікаціях. Серед них слід виокремити дослідження І. Пригожина [9], присвячене основним питанням синергетики, та роботу У. Бека [1] щодо влади і контрвлади в добу глобалізації. Серед праць, в яких аналізуються проблеми методології права вагоме місце належить роботам М. Кельмана [4] та А. Хірсіна [13]. Привертає увагу монографія Т. Доброван [2], в якій розкривається застосування синергетичних моделей для вивчення складних соціальних процесів в умовах глобалізації. Та використання синергетичного підходу до проблем правотворення ще не набуло належного відображення в наукових дослідженнях і вимагає предметного аналізу.

Постановка завдання. Методологічний вимір синергетичного підходу обумовлюється тим, що в процесі глобалізаційних процесів відбувається занепад попередньої парадигми. Відбувається перехід від стійкості і рівноваги до моментів нестабільності, які ведуть до якісних змін, до нелінійних переходів, покликаних виконувати роль основи для оновлення, інноваційних змін в складних системах. Безпосереднім нашим завданням є розкрити евристичної потенціалу застосування синергетичного підходу для процесу правотворення в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Одна з характерних рис сучасної науки – зростаюча роль методології при вирішенні проблем збільшення і розвитку спеціалізованого знання. Методологія наукового пізнання виступає своєрідним синкретичним філософським вченням про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структуру і функції наукового знання і пошуку. Її призначення – виявити і осмислити рушійні сили, передумови, основи і закономірності розвитку досліджуваного об'єкта. Будучи тісно пов'язаною з теорією предмета, вона є невід'ємною частиною пануючої на даний час суспільно-політичної парадигми [8, 36]. Пропонований синергетичний підхід чи не найбільш адекватно розкриває функціонування складних самоорганізуючих об'єктів, зокрема людських спільнот, для яких характерні нелінійні процеси, відсутність жорстко обумовлених

детерміністських явищ. Особливо доречна логіка такого світорозуміння причинно-наслідкових складових людської поведінки в умовах глобалізації, яка радикально змінила технологічні можливості людини і поставила під сумнів усталені погляди на проблеми держави і права. Вона виростає з фундаментального постулату, згідно з яким людський розум не всесильний у своїх можливостях і ніколи не зможе повністю осягнути суспільство. Інтелект завжди обмежений у своїх уявленнях про смисл і цілі соціального прогресу, у визначенні масштабів і наслідків творчо-перетворювальної ролі, зокрема і правотворення. Німецький дослідник У. Бек, характеризуючи нормативну складову людського буття в умовах глобалізації, слушно зауважує: нестійкими є і старі, засадничі, інститути й системні правила гри, і специфічні організаційні форми та ролі діючих сил; усе це ламається, переписується й узгоджується наново у ході самої гри. Як далеко це може зайти, так само незрозуміло [1, 24]. І у той же час, людина не може існувати в ситуації тривалої невизначеності.

З огляду на те, що сучасний світ відзначається глобальними структурними перетвореннями та динамізмом, стає зрозумілою значна частина актуалізації проблем, пов'язаних з переглядом класичних підходів до праворозуміння загалом і, зокрема, до методології обґрунтування й систематизації правових інститутів [13, 86]. Та поки що, на наш погляд, у сфері правотворення немає переконливої відповіді на цивілізаційні виклики породжені глобалізацією. Зростає вплив вузько прагматичного підходу до розуміння норм, як інструменту покликаного забезпечувати простір персонального свавілля, що претендує на право ігнорувати сформовані за сотні, а нерідко і тисячі років людського співжиття обмежуючі правила. У зв'язку з цим доречним є застереження українського вченого М. Кельмана, що всі існуючі на сьогодні підходи до права за будь-якого ступеня їх складності можуть розглядатися як аналітичні плани юридичної науки, що дають односторонні уявлення про право [4, 246]. У той же час збільшення аналітичних підходів робить наші уявлення більш об'ємними, і дозволяє сформуванню наблизене до об'єктивності уявлення про процес правотворення.

Ми ще не зіткнулися з глобалізацією як реалізованим єдиним економічним і політичним простором, та популярність подібних

ідей, вже дозволяє висловлювати певні застереження щодо сприйняття глобалізації як процесу, що сприяє виключно демократії і свободі. До певної міри реальність такої загрози вже усвідомлюється сучасною правовою думкою. Американські дослідники Джоулс Л. Коулмен і Джоді Краус у зв'язку з цим вважають, що коли право захищене якоюсь нормою невідчужуваності, будь-які передачі прав заборонені. Право на свободу індивіда від рабства й виборче право – права, захищені нормами невідчужуваності. На перший погляд, захист прав нормою невідчужуваності видається постановою, яка свідчить про відмову від ефективності на користь сприяння якось іншому соціальному благу. Зрештою, дехто цілком здатний мати бажання обміняти свої права на щось інше, і його дії можуть бути ефективними; в такому разі блокування таких трансферів може видаватися неефективним. Проте готовність проміняти якесь право, як-от свободу від рабства, на гроші може свідчити про брак або повної поінформованості, або раціональності [7, 453]. Дослідники усвідомлюючи проблему, пропонують її вирішення часто недостатньо переконливим шляхом. Звертаються до раціональності. А прагматичний інтерес конкретної особи в конкретний момент дійсності цілком вірогідно і полягає у відмові від свободи. Так, це інтерес окремого індивіда, за певних обставин, але він є. Тому не слід абсолютизувати особисті інтереси людини, вони можуть бути ворожі її власному буттю і тим паче цінності людського буття загалом. Захищаючи природні, невідчужувані права людини, дослідники прагнуть зробити це, спираючись на ідею поінформованого, раціонального індивіда, якого у дійсності не існує. Забуваючи, що власне усі творці ідеї природних прав тому і захищали її, що окремий індивід радше нераціональний. Отож слід створювати своєрідний захисний механізм, як у складних технічних приладах – “від дурня”.

Як окрема людина нерідко схильна відмовитися від свободи так і влада може створити умови, спонукаючи до прийняття такого рішення. Цікаво, що в “Енциклопедії постмодернізму” відсутній термін “свобода”, але є терміни “влада” і “право на владу”. Саму владу “Енциклопедія постмодернізму” визначає так: “Постмодерне уявлення про владу в загальному підсумку розуміє її як розподільчу

мережу, позбавлену меж (віртуальну), позбавлену центру (жоден суб'єкт не є “центром влади”, “кожен” поділений і розподілений у характерній царині), кореневищну (на противагу) закоріненій, іноді безладну. Як рій або зграя іноді без лідера або з тимчасовим лідером” [3, 73]. Такий підхід, як бачимо, виходить із сприйняття людської спільноти як неорганізованого скупчення окремішностей. При такому перебігу подій ми не просуваємося вперед, а радше повертаємося у природний стан людської спільноти, змодельований Т. Гоббсом, при якому дійсно неможливе накопичення матеріальних і духовних цінностей, як і існування цивілізації загалом. Право ж є силою, що протистоїть свавіллю, явищем, що виникає “природним чином” поряд із іншими основними атрибутами соціального буття людини, такими, наприклад, як сім'я або власність. Звідси випливало й інше важливе положення природно-правової думки, а саме: зміст закону має критично оцінюватися з позицій знання про належне природне право. Сучасний природно-правовий підхід, претендуючи на виявлення сутності і значення правових явищ, які приховані за формальними ознаками позитивного права, вимагає оцінити їх і з аксіологічної точки зору [12, 94–95].

Для сучасного праворозуміння вже загальновизнаною є думка про певну нетотожність права та вираженої в офіційному законі волі суб'єкта державної влади, у зв'язку з чим деонтологічні орієнтири цієї волі потребують легітимаційного обґрунтування з точки зору онтології правового смислоутворення. В іншому разі підвищується ризик перетворення суб'єктивної волі, закріпленої юридичним законом у не виправдану “сваволю” владного суб'єктивізму [13, 95]. Безперечно, слід уникати абсолютизації як прав особи так і колективних прав.

Для вирішення цієї проблеми доречним, коли йде мова про право творення, видається застосування системного підходу, в межах якого достатньо зважено поєднується персональне і групове. Сутність такого підходу полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Згідно із системним підходом, система – це цілісність, яка становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин [14, 61].

Сутність синергетичного (синергійного) підходу, як більш складного варіанту системного підходу, полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Він реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та інших. Предметом синергетики є механізми спонтанного формування і збереження складних систем, зокрема тих, які перебувають у стані стійкої нерівноваги із зовнішнім середовищем. У сферу його вивчення потрапляють нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, кризи і біфуркації – нестійкої фази існування, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку.

З позицій синергетичного підходу неможливо традиційними жорсткими детерміністськими методами вивчати розвиток складноорганізованих систем. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність шляхів еволюції та її незворотність. Час стає невід'ємною константою еволюції, оскільки в нелінійних системах у будь-який момент може виникнути новий тип рішення, який не зводиться до попереднього. Синергетичний підхід демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як з хаосу власними силами може розвиватися нова організація [14, 66]. Не слід забувати, що якраз організація забезпечує систему властивою їй різноманітністю [10, 24]. Продуктивним є застосування синергетичного підходу до аналізу самоорганізації соціальних систем, узгодження їхніх рушійних сил – мотиваційних спрямованостей соціальних об'єктів на основі певних духовних та культурних цінностей. Синергетика як теорія самоорганізації дає ключ до розуміння не лише механізмів нестабільності, а й механізмів стійкості складних систем. “Ми знаємо, наскільки складні системи володіють високою чутливістю щодо флуктуацій. Це дає нам водночас і тривогу, і надію; надію на те, що навіть найменші флуктуації можуть посилювати та змінювати свою структуру (це означає, зокрема, що індивідуальна активність зовсім не приречена на беззмистовність); тривогу – тому що наш світ, напевне, назавжди позбувся стабільних, непроминаючих законів” [10, 386]. Таким чином, не слід тлумачити синергетичний підхід як звільнення людини від усіх табу, сформованих

попередньою культурно-духовною та історико-політичною еволюцією людини. Перш за все мова йде про свободу людини як невід’ємну складову її буття і цілісності, при одночасному розумінні складності і необхідності поєднати цілісність, тривання і спроможність до змін. Тільки людська діяльність долає цю невизначеність і утримує світ. Руйнують його як повний релятивізм, так і повна стабільність, стосується це як соціальних, так і несоціальних систем. Українська дослідниця Т. Доброван, характеризуючи специфіку синергетичного підходу, виокремлює певні характерні риси. Щодо методологічного застосування до суспільних процесів, і безпосередньо – правотворення, найбільшу увагу привертають такі: нелінійний механізм становлення когерентності, зв’язаності подій, виникнення загально визнаних зразків когнітивної поведінки і мислення; можливість конструктивної взаємодії з нелінійними системами свідомості і знанням, шляхом топологічно правильно організованих, так званих резонансних впливів [2, 29]. Таким чином зберігається можливість регулюючої ролі норми права через певну її “вмонтованість” у відповідний цивілізаційно-культурний і морально-етичний контекст. Цікавими у цьому плані є ідеї американського вченого А. Маслоу, який запропонував при характеристиці людських спільнот застосовувати поняття “висока синергія” і “низька синергія”. Суспільства “високої синергії” засновані на соціальному порядку, при якому індивід однією і тією ж дією і в один і той же час досягає вигоди і для себе, і для групи [9, 195]. Досягнення такого результату вимагає складного поєднання взаємодії норм права і відповідних укорінених стандартів співжиття, переважна частина яких визначається мораллю і не є формально внормована. Та функціонування моралі як впливового регулюючого чинника людської поведінки, напряму залежить від того, у якій мірі задекларовані норм права застосовуються, їх дотримання сприймається суспільством, як соціально, так і особисто необхідним. Суть синергетичного підходу щодо людської діяльності можна так охарактеризувати: “Що б ми не називали реальністю, вона відкривається нам тільки в процесі активної побудови, в якій ми беремо участь” [10, 364].

Складність сучасної цивілізації обумовлює значимість поведінки людини, яка спроможна, у разі деструктиву, перекреслити над-

бання попереднього цивілізаційного поступу. Популярні на теперішній час розмови про правову державу іноді є спробою шляхом розширення меж регламентації поставити під сумнів можливість людини бути вільною і свідомо застосовувати власну свободу. Та чи запропонували сучасні мислителі – прихильники уніфікації щось більш ефективно для творення правового поля, ніж їх попередники, які вважали, що свобода стає можливою тоді, коли люди підкоряють себе авторитетові морального закону, який походить від розуму, базованому на ціннісному виборі визнання за людиною невідчужуваного права на життя, власність і свободу?

Нову спробу, переважно технократичного вирішення проблеми реалізації свободи особи в умовах глобалізації, запропоновано Е. Тоффлером у праці “Третя хвиля”. Автор пропонує своє бачення глобального інформаційного наступу і викликаних ним змін у сфері державно-правових відносин. Він наголошує, що, руйнуючи наші сім’ї, розхитуючи нашу економіку, паралізуючи нашу політичну систему, розбиваючи наші цінності, Третя хвиля зачіпає кожного. Вона змінює всі співвідношення сил, привілеї й прерогативи сьогоднішньої еліти, чие становище стало вкрай хитке, і створює тло, на якому завтра відбуватимуться визначальні битви. Багато в цивілізації, що народжується, суперечить старій традиції індустріальної цивілізації. Вона є водночас високотехнічною й антиіндустріальною. Для вирішення породжених Третьою хвилею труднощів Е. Тоффлер запропонував власний проект змін державно-правового реформування: “Чим швидше ми почнемо створювати альтернативні політичні інституції, оперті на три принципи, – владу меншин, напівпрямую демократію, поділ рішень, тим кращими будуть наші можливості для мирного переходу” [11, 33]. У той чи інший спосіб У. Бек – пропагандист позитивної спрямованості глобалізації – поділяє подібні підходи, наполягаючи, що лише критика національно-державної ортодоксії та нові категорії, що беруть на озброєння новий космополітичний погляд, надають нові шанси у боротьбі за владу [1, 40].

Не дискутуючи щодо конкретних механізмів майбутнього державно-правового інструментарію, слід би ще раз висловити застереження щодо найдемократичніших проектів соціально-політичних

перетворень, які є породженням окремих інтелектуалів, не мають підтримки морально-культурної традиції і не передбачають альтернатив. Такий варіант розвитку подій неминуче ускладнить процес реалізації свободи особи через те, що суспільству пропонується узаконення фрагментарності, своєрідне, інформатизоване повернення в трайбалізм, де особа буде замкнена в своїй меншині, де рішення приймається плем'ям. Таким чином навряд чи людина зможе активно обстоювати своє право на індивідуальність. Сучасні проекти соціального перетворення мають переважно прогностичний характер, на щастя вони позбавлені фанатичного запалу і безкомпромісності, що робить такі проекти швидше утопічним застереженням.

Пропонований для правотворення в умовах глобалізації синергетичний підхід, на наш погляд, дозволяє поєднати збереження цілісності людського суспільства, певну єдність ціннісних критеріїв, із новоевропейською доктриною природних прав, згідно з якою моральний, помірно раціональний індивід править за наріжний камінь політичної і неполітичної організації суспільства, сенс існування цього суспільства. Перш ніж стати юридичною нормою, правило поведінки неминуче повинно виступати чи то як філософський, правовий, етичний, політичний, чи інший принцип, звичай або традиція, усвідомлювані хоча б частиною суспільства як цінність. Головним на стадії формування ідеї необхідності регулювання суспільних відносин є соціальний мотив, тобто суспільна необхідність регулювання визначених варіантів поведінки учасників суспільних відносин, що повинні стати загальнообов'язковими правилами поведінки, вміщеними в певному джерелі права, наприклад, у нормативно-правовому акті [6, 123]. Намагання, покликаючись на викликану глобалізацією певну нестабільність практично в усіх сферах суспільного життя, заперечити соціальну необхідність відповідального визначення норм є небезпечним, провокує Гобсівську “війну усіх проти всіх”. У той же час, наголос на демократичних процедурах нерідко є інструментом маніпуляції, засобом перекласти відповідальність за прийняття небезпечних, з точки зору збереження людської свободи, рішень на “більшість”, шляхом використання спроможностей сучасних інформаційних технологій. В цьому контексті можна погодитись з думкою, що в усіх країнах, які

належать до розвинених демократій, спостерігається певний елемент авторитаризму [5, 39]. Забезпечується така “авторитарність” через існування авторитетного правлячого класу, чий рішення можуть бути сприйняті і в тому випадку, навіть якщо недостатньо популярні, і в тій чи іншій мірі ускладнюватимуть життя наближчим часом. Позиція еліти, яка пропонує ті чи інші рішення, для того щоб бути переконливою, повинна спиратися на власну традицію дотримання права. Дієвість такого підходу забезпечує свідомо нееліта, здатна достатньо раціонально оцінювати діяльність еліти та ефективно на неї реагувати, тобто забезпечувати над нею контроль через власну активну позицію і усвідомлення вагомості ціннісної норми. Інститути самі по собі не спроможні реалізовувати покладені на них функції, це здійснює конкретна людина, через активну діяльність. Такий погляд є змістом синергетичного підходу щодо правотворення.

Висновки. Застосування синергетичного підходу надає евристичний потенціал складним процесам правотворення в умовах глобалізації. Обумовлено це зорієнтованістю синергетичного розуміння правових явищ як нелінійних, із багатовимірними причинно-наслідковими зв'язками між людиною, нормою, культурною, історичною, політичною традицією і новітніми соціально-економічними і технологічними обставинами. Проблема поєднує у собі багато аспектів і потребує належного дослідження, перш за все – співвідношення національного суверенітету і повноважень наднаціональних органів.

Список використаних джерел

1. **Бек Ульрих.** Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек.; пер. з нім О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
2. **Доброван Т. И.** Синергетическая модель развития английского языка. Монография / Т. И. Доброван. – Одесса: КП ОГТ, 2014. – 400 с.
3. **Енциклопедія постмодернізму** / за ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Е. Тейлора // пер. з англ. Віктора Шовкуна. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
4. **Кельман М. С.** Юридична наука: проблеми методології: монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль: ТзОВ “Терно-граф”, 2011. – 492 с.
5. **Кіндратець О.** Критерії визначення сильної держави / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 35–46.

6. **Копейчиков В. В.** Правознавство. Підручник / В. В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
7. **Коулмен Джуліус Л.** Новий погляд на теорію юридичних прав / Джуліус Л. Коулмен, Джоді Краус // Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джуліа Коулмена; пер. з англійської П. Таражук. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2007. – С. 451–465.
8. **Левенець Ю.** Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблема становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Юрій Анатолійович Левенець. – К.: Стилосо, 2001. – 585 с.
9. **Маслоу А.** Новые рубежи человеческой природы: пер. с англ. / Абрахам Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
10. **Пригожин И.** Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стингер; пер. с англ. Ю. А. Данилова – М.: Прогрессе, 1986. – 431 с.
11. **Тоффлер Е.** Третья волна: міжнародний футурологічний бестселер / Елвін Тоффлер; пер. з англ. А. Євса. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2000. – 480 с.
12. **Філософія права:** підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобан, О. С. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
13. **Хірсін А. В.** Методологія обґрунтування права: Від класики до сучасності: Монографія / А. В. Хірсін. Київ: ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2013. – 380 с.
14. **Шейко В. М.** Організація та методологія науково-дослідницької діяльності: підручник. – 4-те вид. і доп. / Н. М. Кушнаренко, В. М. Шейко – К.: Знання, 2004. – 307 с.

Анотація

Проаналізовано концептуальні підходи синергетичного методу для дослідження процесу правотворення в умовах глобалізації. Визначено вплив, у відповідності до синергетичного підходу, взаємозв'язку духовно-культурної традиції, інституційних та процесуальних інструментів на реформування права. Висловлено застереження як щодо ігнорування глобалізаційних викликів, так і надмірного новаторства. Розкрито значення історичної складової людського буття для ефективного процесу правотворення в умовах радикальних трансформацій усіх сфер життя людини.

Annotation

This article presents an analysis of conceptual approaches of synergetic method in the research of lawmaking process in conditions of globalization. It defines, according to a synergistic approach, influence of the relationship of spiritual and cultural traditions, institutional and procedural tools on the reformation of law. The article contains also the warnings about ignorance of globalization challenges and excessive innovatong. It also reveals the meaning of historical component of human existence for efficient process of lawmaking in conditions of radical transformation of all spheres of human life.